

על הנסיונות כהוראת דרך חיים לאדם מישראל*

לוח תוכן

1. בעיית הנסיון בכתבי הקודש

- א. לפי מה מנסים
- ב. אברהם בנסיון העקידה
- ג. איוב
- ד. בעיית צדיק ורע לו, רשע וטוב לו
- ה. "רוע הסדר" (לכאורה) של עניני עולם הזה
- ו. האם הנסיון הוא רק לבני ישראל או גם לבני אומות העולם

2. תולדות והתפתחות רעיון הנסיונות בחיי ישראל

- א. על פי מקורות בחז"ל
- ב. דברי גדולי עולם בתקופת הראשונים
- ג. דברי גדולי עולם בתקופת האחרונים
- ד. על פי גדולי תנועת החסידות

3. בעיית השואה

4. סיכום

מבוא

יסוד עיקרי ביותר במחשבת ישראל הוא חקירת מה היא סיבת בריאת העולם וכל אשר בו. העולם מורכב ומשוכלל בחכמה אין סופית, ומכירים זאת בהתבוננות ביקום המקיף את האדם. מפני תופעה פלאית זו מחפש כל בעל דעת להבין משום מה ברא הקב"ה עולם כה מסועף ומתוחכם? כמה וכמה תשובות נאמרו בדבר.¹ הרבה מגדולי ישראל אמרו²

*נכתב בשנת תשנ"ד.

1. ר' סעדיה גאון, הנבחר באמונות ובדעות, מאמר א', סוף פסקא ד', וכן פתיחה למאמר ד, מאמר ד', פסקא ו'; וכן ר' יהודה הלוי, ספר הכוזרי, מאמר ב, פסקא כ"ו; וכן ר' בחיי בן יוסף בן פקודה, חובות הלבבות, שער שלישי, פסקא ט'; ר' יצחק עראמה, עקידת יצחק, תחילת שער י"ח; וכן ר' עובדיה ספורנו על התורה, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, שנת תש"מ, מאמר "כוונת התורה".
2. ר' משה חיים לוצאטו, מסילת ישרים, פרק א', דעת תבונות, הוצאת הרב חיים פרידלנדר, שנת תשל"ג פסקאות יד, יח, לד, עח, וכן בספרו דרך ה', ח"א פ"ב.

שסיבת הבריאה היתה כדי להיטיב עם האדם, הטבה שהיא נצחית ומוחלטת. כדי שהאדם יהנה במה שהוענק לו, אסור לו לקבלו כמתנה, כי אז יתבייש מ"נהמא דכסופא" (=לחם חסד). עליו להרויח את מעמדו המוסרי והדתי על פי ידיעתו והתאמצותו האישית. לכן, ברא ה' מנגנון הראוי לבחון בו את האדם, מערכת סיבות ומסובבות כדי שהאדם יתנסה (א) אם ראוי הוא להיות ממקבלי הטובה (ב) באיזה שיעור וגבול ראוי הוא לקבל מן ההטבה שהוכנה לכל הנבראים. התכנית הזאת נקראת "נסיונות". הרעיון הזה הוא בסיסי ביותר בחיי האדם, ולא יתכן מתן תורה וכל המסגרת של קיום מצוות עשה וההימנעות ממצוות לא תעשה, אם לא לשם נסיונו של האדם.

לא די בכך לבחון ולבדוק אם האדם מקיים דבר קונו ית"ש או ח"ו נמנע מלקיים אלא היתה מחכמתו של הקב"ה להכין בעיות שונות ומשונות, לפי יכולתו של כל איש ואיש להתמודד בהן, כדי לבדוק מה היא מדת הצייתנות של האדם בקבלת המשמעת לציווי של הקב"ה. זאת אומרת, לעולם לא יהיו שני בני אדם שהם במצב הזהה זה לזה לחלוטין. יש להבחין מה בין מצבו של פלוני למצבו של אלמוני. האחד ניחון בכוחות נפש איתנים יותר, כח סבל וכח התמדה. עבור אישיות כזו יש להכין נסיונות שהם קשים יותר, מטרידים או לוחצים יותר. לעומתו – יש אישיות שניה שהיא חלשה באופיה, נסוגה מפני התנגדות תקיפה יותר או צער מעיק, יש לרכך עבורה את הנסיונות ולמתן אותם כדי שיהיה בוחן אמיתי מה הם כוחותיה הנפשיים לפי רמתה של יחיד זה. וכן יש אדם שדי להכין לו רק נסיון אחד בלבד, כי אין בכוחו לעמוד מול רצף של נסיונות מרובים. לעומתו יש בן אדם אחר שהוא רב אוניס, ואפשריות רבות יש לנסותו, כמעט באופן מתמיד.

לפי ההסבר האמור, כל מטרתה של בריאת עולם הזה היתה למען נסיונו של האדם, האדם המצליח לעמוד במבחן יזכה לשכר אין סופי בעולם הנצח. אפילו אם אותו האדם לא הצליח תמיד בנסיונותיו, הרי בה במדה שעלה הדבר בידו, באותה המדה יזכה לטוב הגנוז של העולם העיקרי. יש המצליח יותר ויש המצליח פחות.

בנוסף לאתגר זה יש עוד היבט להבין תועלתם של הנסיונות, חז"ל אמרו (ב"ר נה, א) "והאלהים ניסה את אברהם", נסיון אחר נסיון וגידולין אחר גידולין. בשביל לנסותן בעולם, בשביל לגדלן בעולם, כנס הזה של ספינה". כלומר, אי אפשר לתת לאדם גדולה ותפארת בעולם אם לא הוכיח את עצמו, אם לא הראה שלמען אהבת ה' ויראתו הוא מוכן לסבול כל סבל, מוכן לעבור כל מצוקה, ולא יגוד בנאמנותו לברית ה'. זאת אומרת, ה' איננו מחלק גדולה וכבוד אלא לאלו שעמדו במשימה זו, כדברי חז"ל (שמות רבה ב, ג) "אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבודקהו בדבר קטן, ואחר כך מעלהו לגדולה. הרי לך שני גדולי עולם שבדקן הקב"ה בדבר קטן, ונמצאו נאמנים והעלן לגדולה. בדק לדוד בצאן ולא נהגם אלא במדבר להרחיקם מן הגזל... וכן במשה הוא אומר "וינהג את הצאן אחר המדבר" (שמות ג, א) להוציאן מן הגזל, ולקחו הקב"ה לרעות ישראל". למדנו מכאן שכהקדמה למינוי לגדולה, חייבים לנסות את האדם.

"אין הקב"ה מעלה את האדם לשררה עד שבוחן ובודק אותו תחילה, וכיון שהוא עומד בנסיונו הוא מעלהו לגדולה, וכן אתה מוצא באברהם אבינו ניסהו הקב"ה עשר נסיונות ועמד בהן ואחר כך ברכו... וכן יצחק נסהו בימי אבימלך ועמד בנסיונו ואחר כך ברכו... וכן יעקב אבינו ניסהו בכל אותן הצרות בעשו ברחל בדינה ביוסף. והיאך יצא מבית אביו "כי במקלי עברתי את הירדן הזה" (בראשית לב, י) ובירכו.. וכן יוסף באשת פוטיפרע. והיה חבוש י"ב שנים ואחר כך יצא ונעשה מלך על שעמד בנסיונותיו..." (במדבר רבה טו, יב).

זה אמרו גם בדין של היחידים, וגם אמור בדין של עם ישראל.

כותב הרמב"ם על הפסוק "כי מנסה ה' אלהיכם אתכם, לדעת הישכם אוהבים את ה', בכל לבבכם ובכל נפשכם" (דברים יא, ד): "דע כי כל ענין נסיון שנאמר בתורה הרי מטרתו וענינו שידעו בני אדם מה שראוי להם לעשות או מה שראוי לסבור... המטרה שתהיה לדוגמא כדי ללמוד ממנה וללכת בעקבותיה. ונמצא 'לדעת הישכם אוהבים' אין פירושו שידע ה' את זה, לפי שהוא ידוע לפניו, אלא זה כמו אמרו 'לדעת כי אני ה' מקדשכם' (שמות לא, יג) אשר ענינו שידעו האומות... וכיון שנתבאר כי ענין 'לדעת' כאן שידעו בני אדם, כך אמרו במן 'למען ענותך לנסותך, לדעת את אשר בלבבך התשמור מצוותי אם לא' (דברים ה, ב) ענינו שידעו העמים את זה, ויתפרסם בעולם שכל מי שנתיחד לעבודתו יתעלה, יכלכלהו ממקום שלא העלה על דעתו" (מורה נבוכים ח"ג פרק כד).

יש עוד היבט שלישי לענין הנסיונות, שעל ידיהם מתגברת אהבת ה' בלבו של המתנסה, בכח של תגובה נמרצת של התחזקות. כך כותב רבי יעקב עמדין: "ולפעמים נותנים רשות להטעותו (לאדם) לבטל עסק המצוות שהתאמץ האוהב ומסר נפשו לעשות רצון קונו ולהשתדל בכבוד קונו באמת... על ידי הטעאה וגורי היצר (הרע) בטענה חזקה ופיתוי עצום להכריחם לכפור באהבת ה' ית'. וכבר קדם השי"ת להודיענו זה ולהזהירנו שלא נכשל בנסיון, עם כל מעשה תוקפו אפילו בשינוי הטבע... שלא יתפתה בשום סיבה נגדיית מטעה לנטות מאהבת אדונו אשר נתקשר בה מלב ונפש... ולכן 'את אשר יאהב ה' יוכיח' (משלי ג, יב) שעל ידי כך יוסיף אהבה, ככתוב 'הוכח לחכם ויאהבך' (שם ט, ח). ואל תחשוב שבפעם אחת או פעמיים, אפילו כמה פעמים יספיקו לנסיון, שהרי יעקב אבינו עליו השלום רוב ימיו הלך בהם... לפיכך... אל תבהל ותאמר 'הנה מתלאה'. ולא תתרפה מאהבת קונך כמלוא נימא. אדרבה, כל שכן שתתחזק בה בכפליים. ותתיצב לעומת המתנגדים בסבל ובגבורה עצומה, כי לכן הובאת הנה לנסות כוחך במלחמה..." (מגדל עוז, מהד' ברדיצ'וב, תקצ"ה, בית מדות, עלית האהבה, פרק י"א).

בספר "חובות הלבבות", מקדים לומר הקדמה: "אבל ענין אהבת ה' היא כלות הנפש והתעוררותה בעצמה אל ה' יתהדר ויתרומם... וכיון שכבלה הבורא יתעלה בגוף

הגס הזה, מרובה החשכות כדי לבחון אותה בו בהנהיגה אותו" (שער אהבת ה', פרק ב). אחר כך ספר "חובות הלבבות" (שם) מסיים אותו הפרק בתיאורו של החסיד המתנסה ביסורין קשים ומרים, וכך לשונו: "כמו שאמרו על אחד החסידים שהיה מתעורר בלילה ואומר: אלוהי, הרעבתני ועירום נתתני, ובמחשכי הלילה הושבתני, ובעוזך ורוממותך אילו שרפתני באש, לא יוסיף בי הדבר כי אם אהבה וחשק בך, כענין מאמר איוב 'הן יקטלני, לו איחל' (איוב יג, יט). ואל הענין הזה רמז החכם באמרו 'צרור המור דודי לי בין שדי ילין' (שיר השירים א, ג). ואמרו בו קדמונו על דרך הביאור: 'אף על פי שמיצר ומימר לי, בין שדי ילין' (שבת פח, ב). זאת אומרת היסורין לא ירחיקו את המתנסה מאת המנסה ית"ש. אדרבה, עוד יתחזק באהבתו אותו, כי בוטח בו שעושה הכל למען טובתו. ולכן סיכם "בין שדי ילין".

הנסיון שהקב"ה מנסה בו את האדם יכול להיות על ידי צר ומציק מאומות העולם, ויכול להיות ממאווי יצרו בלבו פנימה, ויכול להיות גם כן על ידי השפעה נלווה מחברה קלוקלת של האדם. הנסיון יכול להתהוות על ידי קריאת עתון, על ידי שיחת הבריות, גם ממה שהאדם רואה בעיניו או מצבים שהוא עובר. כל השפעה המשפיעה על האדם לעזוב את האמת ואת היושר, או לנטוש איזו מצוה מהתורה או לבצע פעולה של עבירה, הכל נכלל בהגדרה של "נסיון".

ויש גם נסיון של "הסתר פנים". שהיחידים הדבקים בה' מרגישים את עצמם נזופים ע"י הקב"ה. אז עובר על דעתם מחשבה מזעזעת שהם בבחינת רשעים בעיני המקום. ועליהם להתחזק במאמר התנא "אל תהא רשע בפני עצמך" (אבות פרק ב).

דרגת הנסיון משתנה בין אדם לאדם. אינו דומה מצבו של גדול הדור בתורה, לנסיונו של אדם חילוני הגדל ללא חינוך תורני. גם באותו אדם עצמו משתנה דרגת הנסיון שלו מיום ליום ומשעה לשעה. ככל שהאדם מצליח להתגבר על בעיית נסיונו, הוא מתרגל לשיפור דרגתו וכבר מצבו הישן איננו מהוה לו בעיה קשה. ואז אותו האדם עולה למצב של נסיון נוסף אם להתקדם למדרגה שהיא גבוהה יותר מדרגתו הקודמת או להשאיר במצבו הנוכחי. ואם הוא נכשל בנסיונו, כבר אין לו כח המושך לעלות לגבוהה ממנו אלא יצרו מתגרה בו לרדת עוד יותר, למצב הנמוך ושפל מן הקודמים, ממה שלא הורגל בו עד עכשיו. הרב אליהו דסלר תיאר בפרוטרוט תהליך זה (מכתב מאליהו, לונדון, תשט"ו, ח"א עמ' 113-116; וח"ב עמ' 38).

מהדברים שהובאו ברור שיש לכל הפחות שלש מטרות בענין הנסיונות בהם האדם מתנסה.

(א) הנסיון הוא כדי לשמש קנה מדה כמה גמול טוב ושכר רוחני יקבל המתנסה בבואו לעולם האמת שהוא עולם הבא. כלול בזה הענין שאילו היה המוטב נהנה מטוב העולם הנצחי בלי שהקדים לכך עמל בעבודת ה', היה רק סובל מ"לחם חסד", מהבושה שמטיבים לו הטבה בלי שהוא הוכיח שהוא ראוי לכך.

- (ב) הנסיון הוא כדי לשמש קריטריון וסיבה מהותית משום מה עולה אותו האדם המתנסה לגדולה בעולם הזה. מבלעדי הנסיון המקדים, אין לעלות לגדולה. הנסיון משמש הוכחה וראיה שהעולה לגדולה הינה ראוי לכך.
- (ג) על ידי הנסיון הקשה מפתח המתנסה כושר נפשי עצמי. ע"י הנסיון מתעוררת אצלו תגובה איתנה ונמרצת, להוסיף כח באהבת ה', להרבות דבקות בה'. הנסיון משמש "סולם" לעלות על ידו למדריגות רוחניות גבוהות. ככל שהאדם הוא צדיק יותר, כך ירבו להביא עליו נסיונות. על פי הבנה זו רואים בנסיונות כלי מכשיר למען התפתחות נפשית של האדם, המאמץ גורם להתחזקות.

1. בעיית הנסיון בכתבי הקודש

מרובים הם האישים שנתנסו וכתוב עליהם בכתבי הקודש. לא נוכל כאן לפרט את כולם. די בכך להתייחס לשני אישים מרכזיים ובעיה אחת כוללת. יבואר כאן ענין אברהם אבינו בעקידה, המשמש טיפוס אופייני לכל הנסיונות. וכן נתאר כאן בקצרה נסיונו הקשה והמרטיט של איוב, היא הבעיה המשמשת דגם לנסיונות לכלל האנושות היא "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו".

חז"ל מוסרים בקצרה: "עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם, להודיעך כמה חיבתו של אברהם אבינו (אבות פ"ה מ"ג). חז"ל סתמו דבריהם ולא פרטו מה הן הנסיונות. ישנן דעות שונות בין קדמונינו בפירוט הנסיונות (מדרש פרקי דרבי אליעזר, פכ"ו. עוד עיין דברי רמב"ם, פירוש המשנה, אבות פ"ה). נציין לפי סדרו של פירוש הרמב"ם והם:

- (1) אברהם נדד מארץ מולדתו, להיות נע ונד בארץ
- (2) מיד בבואו ארצה, נפקד ברעב קשה שאילץ אותו לרדת מצרימה
- (3) מלך מצרים חמס את אברהם, כאשר לקח ממנו את שרי אשתו
- (4) מלחמת אברהם נגד ארבע מלכים כדי להציל את נפש בן אחיו לוט
- (5) אברהם הצטרך לקחת לאשה את הגר, אחרי שנואש מיכולתה של שרי אשתו ללדת
- (6) ברית המילה שבצע בבשרו, אחרי שתש כוחו בימי זקנה
- (7) חמס מלך גרר שלקח ממנו את שרי אשתו
- (8) אברהם הצטרך לגרש את הגר אשתו אחרי שנבנה על ידה
- (9) אברהם נצטוו להרחיק את בנו ישמעאל אשר אהב, למרות שהיה הגירוש רע בעיניו
- (10) עקידת יצחק.

אמנם יש סדר היסטורי לרשימה הזאת, מן המוקדם אל המאוחר, אבל מוסכם שהנסיגות מתקדמים מן הקל אל הכבד. היות שעקידת בנו יחידו היה הנסיון הקשה שבכולם. על הכתוב "קח נא את בנך" (בראשית כב, ב) פרשו חז"ל הוספת מלת "נא" כך: "אמר רבי שמעון בר אבא אין 'נא' אלא לשון בקשה. משל למלך בשר ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה, והיה לו גיבור אחד ונצחן. לימים עמדה עליו מלחמה חזקה, אמר לו, 'בבקשה ממך עמוד לי במלחמה זו, שלא יאמרו ראשונות אין בהן ממש'. אף הקב"ה אמר לאברהם: נסיתך בכמה נסיונות ועמדת בכולם, עכשיו עמוד לי בנסיון זה, שלא יאמרו אין ממש בראשונים" (מסכת סנהדרין דף פט, ב, ונרמז בקצרה בדברי רש"י על בראשית כב, יב ד"ה כי עתה ידעתי "מעתי יש לי מה להשיב לשטן ולאומות התמהים מה היא חיבתי אצלך, יש לי פתחון פה עכשיו שרואים כי ירא אלהים אתה).

רבים ממפרשי המקרא עמדו על טיב הנסיון, על הלבטים המיוחדים שהיו לאברהם בעת שהקריב את יצחק בנו לעקידה.

יש מהמפרשים (מורה הנבוכים, חלק שלישי פרק כד, וכן המלבי"ם על בראשית כב, ב) שרכזו דבריהם על הקשר האבהי המיוחד שהיה לאברהם עם יצחק בנו.

יש מהמפרשים שפנו לצד האמוני, כי הרי הקב"ה הקדים לעודד את אברהם "כי ביצחק ייקרא לך זרע" (בראשית כא, יב) והא כיצד יצוה לאברהם להעלות אותו לעולה? (רש"י על בראשית כב, יב ד"ה כי עתה ידעתי)

יש מהמפרשים (ר' יצחק אריאל, מדרש אריאל, ירושלים, שנת תשל"ח, על בראשית, עמ' ס) שהסבירו הענין מצד חילול השם שבדבר, אחרי שאברהם אבינו השקיע עשרות משנות חייו לפרסם בעולם אודות חסד ה', ולהטיף נגד הקרבת קרבנות אדם, כפי שהיה נהוג אז בארצות קדם, הא כיצד הוא עצמו יעשה את ההיפך ממה שפרסם ברבים, ועל ידי זה יקלקל את כל החינוך המוצלח שהחדיר באומות?

יש מהמפרשים (ר' יעקב צבי מקלנבורג, הכתב והקבלה, על בראשית כב, א) שציינו שאם עד עכשיו הגיעו לביתו של אברהם אלפים ורבבות, וגם חיבר בענין האמונה ספרים (רמב"ם, הלכות עבודת כוכבים, פרק א', הלכה ג) בזאת שיעקוד את יצחק בעקידה וישחוט אותו, אברהם יבטל במחי יד את כל מפעל חייו.

ויש מהמפרשים (רמב"ם, מורה הנבוכים, חלק שלישי, פרק כד, וזה לשונו "וחשוב בעיניו שתהא מזרעו אומה") אשר הסבירו את הנסיון בכך שכתוצאה ממעשהו לא יעמוד לו יורש ממלא מקומו שימשיך אחריו להפיץ דעת עליון בעולם. בעת נסיון העקידה היה אברהם בגיל מאה ושלושים ושבע שנים (לפי דברי רש"י לבראשית כג, ב. ד"ה לספוד לשרה. כי אברהם היה עשר שנים מבוגר משרה, כמפורש בבראשית יז, יז, ושרה מתה בגיל מאה ועשרים ושבע שנים). לא היה צפוי שיוליד עוד בנים. בזאת שישחט את יצחק הוא קוטע את פתיל ההמשך של כל משימת חייו, להעמיד בעולם אומה המבשרת לעולם על מציאות

הבורא ואחדותו. זה היה לו בחינה רוחנית קשה מנשוא. [ע"ע בזה דברי הגאון ר' אלחנן וסרמן ("דוגמא לביאור על אגדות על פי פשט", סי' ה פסקא ד)].

ויש מהמפרשים (דר. נחמה לייבוביץ, עיונים בספר בראשית, ההסתדרות הציונית העולמית, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים, תשכ"ז עמ' 138) שהסבירו נסיונו של אברהם כמצוקה מצפונית, כאילו המוסר הצרוף מעורר בו התנגדות למעשה השחיטה, ולבש צורה דמיונית כאילו זקן מדבר עם אברהם, ובחור מדבר עם יצחק (מדרש תנחומא, וירא, פסקא כב). נוסף על כך היו גם ההפרעות האוביקטיביות (נהר העוצר בעדו) ששמשו לו כביכול נקודות אחיזה להמנע מלקיים את הציווי.

יש המדגישים בנסיונו של אברהם את ההתמסרות הגמורה שהיתה לו לבצע את אשר נצטווה, הוא לא הודיע לשרה על כך, שמא יתהווה על ידי כך איזה עיכוב או מניעה. אדרבה, הוא סיפר לה שהוא לוקח את יצחק כדי להביא אותו לישיבה של שם ועבר שם ילמוד תורה בצוותא עם חברים (תרגום יונתן, על בראשית כב, יט). זאת ועוד. אברהם אבינו דאג שמא לא יצליח בקיום המצוה. עלה בדעתו שמא לא ימצא עצים שעל ידיהם ישרוף את נתחי הקרבן, לכן הוא לקח אתו עצים מביתו, ונשא אותם משך מהלך של שלשה ימים (בראשית כב, ג)! יתרה מזאת, בהפנותו ללכת לאותו מקום הבלתי ידוע לו עד שה' יגלה לו לאן רגליו פונות, אברהם אבינו חשש שמא לא יצליח להצית אש כדי להדליק מדורה. בדורות ההם היו משפטים אבן על אבן כדי ליצור ניצוץ של אש, ומסמיכים לכך עלים יבשים כדי להתחיל במדורה. אברהם חשש שמא לא ימצא שם אבנים או גם עלים, אם המקום הוא במדבר של חולות. ולכן הקדים אברהם לקחת אתו אש (בראשית כב, ז), כנראה בכלי סגור הנוצר את האש מכל רוח, ומשך שלשה ימים הוסיף חומר דלק לאש כדי לשמור על קיומו. עוד מציינים גם כאשר דמעותיו של אברהם היו נושרות, מרוב געגועים לבנו, הוא לא הפסיד שמחתו במה שהוא הולך לעשות רצון קונו, כך המדרש מתאר: "בשעה שבקש אברהם לעקוד את יצחק בנו, אמר לו: אבא, בחור אני וחוששני שמא יזדעזע גופי מפחדה של סכין ואצערך, ושמא תיפסל השחיטה ולא תעלה לך קרבן, אלא כפתני יפה יפה. הוא שולח ידו ליטול את הסכין, ועיניו מורדיות דמעות ונופלות דמעות לעיניו של יצחק מרחמנותו של אבא, ואף על פי כן, הלב שמח לעשות רצון יוצרו (בראשית רבה, נו, ח). יש להביא הוכחה גמורה לשמחתו של אברהם כי חז"ל הודיע "שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות (שבת ל, ב)... ובעת הליכת אברהם למקום העקידה הוא ראה ענן של שכינה על ההר (מדרש בראשית רבה נו; תנחומא, וירא, פסקא כג), ושאל את שני נעריו אם הם רואים מה שהוא רואה. אברהם התאכזב מהם מרות כאשר הם ענו שאינם רואים. ענה להם "שבו לכם פה עם החמור", עם הדומה לחמור. לעומת זאת אם אברהם היה בעצבות הוא לא היה זוכה כלל למראה של שכינה ורוח הקודש. הרי יעקב אבינו לא זכה לרוח הקודש כל אותן עשרים ושנים השנים שרוחו נפלה בענין העדרו של בנו יוסף (רש"י לבראשית מה, כז ד"ה ותחי רוח יעקב). ובכן ממה שרוח הקודש לא פרשה מאברהם אבינו אפשר להוכיח שהשמחה לא משה מלבו (ע"פ דברי הראי"ה).

גם כאשר המלאך מנע את אברהם מלשחוט את יצחק בנו, היה אברהם כה מסור ושקוע במצוה גדולה זו, שבקש לחתוך חתך כל שהו בבשרו של יצחק, כדברי רש"י שאברהם התאמץ ואמר: "אם כן לחנם באתי לכאן? אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם. אמר לו ה' אל תעש לו מאומה, אל תעש בו מום" (רש"י לבראשית כב, יב). כאשר הקב"ה הראה לאברהם איל אחד אחוז בסבך כדי שיקריב אותו תמורת יצחק, הלך אברהם ובצע בו את כל הפעולות של הקרבת קרבן. אברהם היה מכוון כל הכוונות הראויות, גם בשחיטה, גם בנינוח האברים, גם בהעלאת האש. וחשב "דמו תחת דמו, חלבו תחת חלבו" (רש"י לבראשית כב, יג ד"ה תחת בנו. ועיין דברי הג"ר יצחק הוטנר, פחד יצחק, ניו יורק, תשמ"ו, ראש השנה, דף קמה).

הרי לנו דוגמא למופת על עמידה איתנה בנסיון, ע"י אבי האומה הישראלית.

איוב

אישיות שניה הבולטת ביותר בכתבי הקודש מתוארת בסיפור תלאותיו של איוב. מבחינה חומרית היה איוב דגם של הצלחה, "ויוולדו לו שבעה בנים ושלוש בנות. והי מקנהו שבעת אלפי צאן ושלושת אלפי גמלים וחמש מאות צמד בקר וחמש מאות אתונות ועבודה רבה מאד, והי האיש ההוא גדול מכל בני קדם" (איוב א, ב-ג). סוף מר הקיץ גם על חיי צאצאיו וגם על כל רכושו, כמסופר במקראות (שם א, יג-ט). איוב היה אהוב ונערץ בחברה, עד כי אמר "אחרי דברי לא ישנו... ויחלו כמטר לי... ואשב ראש ואשכון כמלך בגדוד" (שם ט, כב-כה). לעומת זאת כאשר עת מפלתו הגיעה נטשו אותו כל חבריו ומעריציו, והתאונן "ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים, אשר מאסתי אבותם לשית עם כלבי צאני" (שם ל, א). לא די בכך, אלא השטן הורשה ליגע גם בגופו של איוב, "ויך את איוב בשחין רע מכף רגלו ועד קדקדו, ויקח לו חרש להתגרד בו והוא יושב בתוך האפר" (שם ב, ז-ח), מצב אומלל זה נמשך שנים עשר חודש (משנה, עדיות ב, י). ברור שצריכים סבלנות מרובה להחזיק מעמד זמן רב כל כך.

נוסף על כל התלאות המפורטות הללו בגדו בו גם אשתו וגם חבריו. כאשר האדם סובל ויש לו תמיכה מוסרית ומוראלית מאשתו וחבריו, לפעמים יכול האדם להחזיק מעמד; הרוח שבו גוברת על לחצי החומר. אבל כאשר מושמט ממנו גם משען זה, קשה ביותר להישדד. אשתו הציקה לו "עודך מחזיק בתומתך? ברך אלקים ומות" (איוב ב, ט, ומפרש שם "מצודות דוד" לחרף ולגדף ח"ו, ועל ידי זה ימות מיד). איוב עמד בנסיונו וענה לה "כדבר אחת הנבלות תדברי. גם את הטוב נקבל מאת האלקים ואת הרע לא נקבל?" (שם ב, י) ועל זה המקרא מסכם סיכום ביניים "בכל זאת לא חטא איוב בשפתיו" (שם). אמנם חז"ל דייקו מאד בסגנון המקראי ומצאו שתוספת התיבה "בשפתיו" באה ללמד כי "בשפתיו לא חטא, בלבו חטא" (בבא בתרא טז, א) כלומר הוא הרהר רע בלבו על מדת דינו של הקב"ה. התופעה מובנת כיון שמדובר בחסיד מבין אומות העולם, ולא מישראל (שם טו, ב).

הנסיון הכביד אוכפו על איוב כאשר שלש רעיו החלו להטיח בו אשמה. אמרו לו "זכר נא מי הוא נקי אבד" (איוב ד, ז) כלומר, אין לחשוד במדת דין של ה'. אם הגיעו ענשים כאלו לאיוב, סימן הוא שאין תוכו כברו, ואיננו צדיק כל עיקר. כאשר תחילת ספר איוב מעיד "איש היה בארץ עוץ איוב שמו והיה האיש ההוא תם וישר וירא אלהים וסר מרע" (שם א, א) אין ספק שהוא עצמו היה מודע לרום צדקותו, כאשר איוב ראה תופעה קשה זו שחושדים בו, התבטא "אחי בגדו כמו נחל" (שם ו, טו) וקילל יום שנולד בו, איוב העדיף מצב שיאבד כנפל בטרם לדתו ואמר "או כנפל טמון לא אהיה" (שם ג, טז), דברים קשים הללו לא עברו בלי ביקורתם של חז"ל שאמרו עליו "בקש איוב להפוך קערה על פיה" או "כפר איוב בתחיית המתים" (בבא בתרא טז, א), אבל חז"ל המליצו עליו זכות "אין אדם נתפש בשעת צערו" (שם ע"ב), כלומר באופן אויביקטיבי היה בזה חטא, אבל באופן סוביקטיבי אפשר ללמד עליו זכות. כיון שהעסק כאן הוא עם דמות מבין חסידי אומות העולם (שם טו, ב) ולא מדובר על דמות מרכזית מצדיקי עם ישראל, אפשר להבין את החריגות.

הרמב"ם העמיק חקר בהבנת נסיונו של איוב (מורה הנבוכים, חלק שלישי, פרקים כב-כג). הוא מציין שאיוב לא היה חכם, "והיותר מופלא ותמוה בכל השאלה הזו שלא תאר את איוב בחכמה, ולא אמר "איש חכם" או "משכיל", אלא תארו במעלה מדותית ויושר המעשים, כי אילו היה חכם, לא היה ענינו קשה עליו" (חלק שלישי, פרק כב). בסוף ספר איוב כתוב שהקב"ה הצדיק את מענהו האחרון של איוב ועוד גער ה' בריעיו "חרה אפי בך ובשני רעיק, כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב" (איוב מב, ז). הרמב"ם מפרש במה דבר איוב נכונה. איוב התלונן על מר גורלו כל עוד שטעה לחשוב שהעיקר בעולם הוא אשה וצאצאים, חברה של בני אדם הגונים העומדים לצידו בכל עת, וכן רכוש מבוסס. "אבל כאשר ידע את ה' ידיעה אמיתית, הודה שהאושר האמתי הוא ידיעת ה'... ולא יעכירוה לאדם שום יסורין מכל היסורין הללו. אלא שהיה איוב מדמה (בתחילה) כי מיני האושר המדומים הם התכלית, כגון הבריאות והעושר והבנים, כל זמן שהיה יודע את ה' על פי ההגדה (בדרך מסורת מפי הבריות) ולא בדרך העיון. ולפיכך נבוך אותם המבוכות ואמר אותם הדברים..." (מורה הנבוכים, חלק שלישי, פרק כג).

"צדיק ורע לו, רשע וטוב לו"

המוקד העיקרי השלישי לבעיית הנסיון במקרא, הרי הוא השאלה הפילוסופית על הנראה כ"רוע הסדר" בעולמנו. כבר ירמיה הנביא תמה "מדוע דרך רשעים צלחה, שלו כל בוגדי בגד. נטעתם גם שורשו, ילכו גם עשו פרי" (ירמיה, יב, א-ב). אמנם ירמיה הקדים לומר "צדיק אתה ה', כי אריב אליך" (שם). זאת אומרת, הוא יודע שהקב"ה צודק במשפטו, אבל אין לירמיה מנוחת הדעת מחמת שאלה זו והוא מבקש מה' להודיע לו פתרונו. גם חבקוק הנביא התלונן מרות: "טהור עינים מראות ברע... למה תביט בוגדים, תחריש בבלע רשע צדיק ממנו, ותעשה אדם כדגי הים... על משמרתי

אעמודה ואתיצבה על מצור, ואצפה לראות מה ידבר בי, ומה אשיב על תוכחתי" (חבקוק א, יג עד ב, א). כן מצאנו כי המשורר אסף שאל שאלה קשה זו, ואמר שבגלל זה כמעט נכשל באמונה בהשגחת ה': "ואני כמעט נטיו רגלי... כי קנאתי בהוללים, שלום רשעים אראה... ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון? הנה אלה רשעים ושלוי עולם השגו חיל. אך ריק זכיתי לבבי וארחץ בנקיון כפי, ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים" (תהלים עג, ב"ד). תמיהה זו מופיע בעוד כמה ספרי תנ"ך.

גם כאשר משה רבנו בקש מהקב"ה "הודיעני נא את דרכך" (שמות לג, יג). בארו חז"ל ששאל: אמר לפניו: רבונו של עולם, מפני מה יש צדיק וטוב לו וצדיק ורע לו? ויש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו?" (מסכת ברכות ז, א, ויש שם אמורא האומר שענו לו למשה ויש מי שאומר שלא ענו לו).

חז"ל הבליתו בעיה זו בקיצוניות מופלגת, "כל שזכותיו מרובין מעונותיו, מריעין לו ודומה כמי ששרף את כל התורה כולה ולא שייר ממנה אפילו אות אחת, וכל שעונותיו מרובין מזכותיו, מטיבין לו ודומה כמי שקיים כל התורה כולה, ולא חיסר אות אחת ממנה" (קידושין לט, ב), כאן חז"ל קבעו הנהגה אלוקית המענישה את הצדיק על כל סטיה קטנה מתורת ה', ויהיו חייו מלאים צרות צרורות. מצד שני, חז"ל קבעו שהרשע יחיה חיים מהנים ועליזים, בלי שום תביעת חשבון של עוונות. הסיבה להנהגה תמוהה זו נמצאת בהמשך הסוגיא שם, "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא" (שם) כלומר, לא ראוי לשלם על מעשה הטוב בשכר של עולם הזה החולף. תשלום כזה יחשב כאונאה כי קיום מצוה נחשב לדבר אלוקי ואין שום אפשרות לשלם עבורו בהטבה חולפת וארעית (כדברי ר"א וסרמן, מפי שמועה). אמנם אותם עונות שהאדם הצדיק לפעמים נכשל בהם, ככתוב "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז, כ), במקום להעניש בעולם הנצחי אשר שם הסבל הוא בל ישוער, עדיף להפרע ממנו בעולם הזה. ואצל הרשע הוא להיפך, כיון שהוא עושה לפעמים מעשה טוב אבל איננו מכוון לשם שמים, אלא לשם התגנדרות בעיני הבריות, או כוונתו כדי לקבל שכר. לכן אמנם משלמים לו אבל בנכסי עולם הזה. ואז נשאר נגדו תביעה קשה על שאר מעלליו הרעים, ותובעים ממנו כל החשבון לעתיד לבוא, אחרי מותו.

כך כתב רבי סעדיה גאון ("הנבחר באמונות ובדעות", הוצאת סורא, ירושלים, המאמר החמישי, קטע ב'), "ועל פי היסוד הזה אפשר שיהיו לצדיק חטאים רבים שהוא מתחייב עליהם שיהא רוב ימיו מיוסר, ואפשר שיהיו לרשע זכויות מרובות שזכה בהן שיהא רוב ימיו בטובה".

לכאורה זה ההסבר לדברי תנא בפרקי אבות: "אין בידינו לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים" (אבות ד, יד). לא נוכל להחליט בדעתנו לפי הנראה לעין האדם מי הוא צדיק גמור ומי הוא רשע גמור, ולא נוכל להקשות מדוע צדיק ורע לו ורשע וטוב לו. כי יש בידי האדם הנידון מעשים מסוימים המצדיקים את עונשו או את שכרו.

רוע הסדר (לכאורה) במצב ישראל בין אומות העולם

על פי העקרון הזה מוסבר גם כן מה בין ישראל לאומות העולם. על הכתוב "וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרת פני מהם והיה לאכול" (דברים לא, יז) קבעו חז"ל: "כל שאינו בהסתר פנים, אינו מהם; כל שאינו ב'זהיה לאכול', אינו מהם" (חגיגה ה, א). ומפרש שם רש"י: "אינו מזרע ישראל דכתיב 'והסתרת פני מהם', שצועק מצרות הבאות עליו ואינו נענה שלא יבואו". במקום אחר חז"ל קבעו כי עולם הזה נברא עבור הנאת אחאב הרשע וחבריו, ועולם הבא נברא עבור רבי חנינא בן דוסא וחבריו (ברכות סא, ב).

חז"ל במסכת עבודה זרה (ד, א) הגדירו מה ההבדל בין צרות ישראל לרווחה של מצב אומות העולם. הדבר דומה לנושה התובע חוב אחד שיש לו אצל האהוב לו, ואינו תובע חוב אחר מאיש השנאו אצלו. בכל יום ויום הוא תובע מן האהוב לו כדי להקל עליו פרעון החוב, אבל הוא נמנע מלבקש מן שונאו עד בוא יום אחרון של תקופת ההלוואה. אז הוא מבקש ממנו כל הסכום בבת אחת, כדי לגרום מפלתו. כך, ישראל סובלים קימעה קימעה כל ימות גלותם. אבל ה' נמנע מלהציק לאומות העולם כי הוא מקיים "משגיא לגוים ויאבדם" (איוב כב, כג). אמנם ההסבר ההגיוני הזה מניח את הדעת, אבל בכל זאת המצב מהוה בעיה אמונית לכל ישראל לדורותיהם, כאשר הם מתנסים ונבחנים עד כמה לבם איתן בהשלכת יהבם על הקב"ה.

האם יש נסיון גם לבני אומות העולם?

ברור הדבר שהתורה (בין שבכתב ובין שבעל פה) מרחיבה ביאוריה בדברים הנוגעים לישראל. אין התורה מפרטת פרטים מרובים במה שנוגע לאומות העולם. בכל זאת אנו מוצאים פה ושם אזכורים בודדים בענין התנהגותו של הקב"ה עם אומות העולם. בענין הנסיון שהקב"ה מנסה אישים מאומות העולם, מצאנו שהקב"ה ניסה את בלעם הנביא. חז"ל (בראשית רבה, יט, יא) מוסרים: "ארבעה הן שהקיש הקב"ה על קנקנם... אדם, קין, בלעם ויחזקיהו... ה' שאל 'מי האנשים האלה עמך?' (במדבר כב, ט). במקום לענות: "ה' אלהים אתה יודע הכל" הוא התרברב בשחץ גדול "בלק בן ציפור מלך מואב שלח אלי" בהדגשה מיותרת (שם כב, י) מה היא רמת דרגתו של השולח אליו, מלך בארצו. יותר מזה כותב שם רש"י: "אמר בלעם: פעמים שאין הכל גלוי לפניו. אין דעתו שוה עליו. אף אני אראה עת שאוכל לקלל ולא יבין".

גם אצל פרעה מלך מצרים ועבדיו המונעים מישראל מלצאת מארצם, אנו לומדים שה' ניסה אותם במשך חמש המכות הראשונות. רק אחרי שסרבו מלהכנע לדבר הקב"ה, אז ה' הקשה את לבם כדי להביא עליהם את עונשם הראוי (רמב"ם, הקדמה למסכת אבות, פרק השמיני). לכן הגיע עונש שונה לכל אחד ואחד מהצוררים את ישראל (ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, העמק דבר, על שמות יד, לא). הרי לנו מכאן שגם באומות העולם קיימים נסיונות ומבחנים.

2. התפתחות רעיון הנסיונות בתולדות עם ישראל

מדברי חז"ל

"היוצר הזה אינו בודק בקנקנים מרועעים שאינו מספיק לקוש עליהם אחת עד שהוא שוברם. ומי הוא בודק? קנקנים יפים שאפילו מקיש עליהם כמה פעמים, אינם נשברים. כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים, אלא את הצדיקים... הפשתני הזה בשעה שהוא יודע שהפשתן שלו יפה, כל שהוא כותשה היא משתבחת, וכל זמן שהוא מקיש עליה היא משתמנת. ובשעה שהוא יודע שהפשתן שלו רעה, אינו מספיק לקוש עליה אחת עד שהיא פוקעת. כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים... משל לבעל הבית שהיה לו ב' פרות, אחת כוחה יפה ואחת כוחה רע. על מי הוא נותן את העול, לא על זאת שכוחה יפה? כך הקב"ה מנסה את הצדיקים" (בראשית רבה לב, ג). ממאמרם זה יש ללמוד שכלל שהאדם יותר צדיק, יבואו עליו יותר נסיונות. אמנם אין לו להתיאש וליפול ברוחו, כי ידע אותו האדם שהוא מוכשר ומוכן להצליח בנסיונו. אילו היה ברור שייכשל בנסיונו, לא היה הקב"ה מגלגל עליו הנסיון ההוא. הנצי"ב (על בראשית כב, א) מפרש מפני מה אמרו חז"ל שלשה משלים הם. או לטובתו של המנסה, או לטובתו של המנוסה, או כדי לפרסם ולחנך את שאר העולם.

חז"ל מלמדים כי עונש של רעב הנגזר ראוי היה לבוא על ישראל בימי שאול המלך. "אלא על ידי שהיה שאול גרופית של שקמה, גלגלו הקב"ה והביאו בימי דוד" (בראשית רבה, כה, ג). מפרש שם "יפה תואר" "כי בימי שאול היו בני אדם חלשים בטבע, ואם בא רעב עליהם אז מתו ברעב. אבל בימי דוד שהיו אמיצי כח ויכלו לסבול כל צער ועוני". מכאן שאם באים לו לאדם נסיונות, סימן הדבר שמסוגל הוא לעמוד בנסיונו בהצלחה, אם רק יטה לכך בחירתו החפשית. זה מתבטא יפה במאמר חז"ל: "כשם שהמצרף הזה מכניס את הכסף לאש, ואת הזהב לכור, כך הקב"ה צורף את הצדיקים כל אחד לפי כוחו" (ילקוט שמעוני, שמואל א, רמז פא). זאת אומרת, כמו שיש הבדל בין להט חום של מגע אש ישירות, לבין המצרף זהב שהיא מתכת עדינה יותר בתוך כור חוצץ, כך ישנם הבדלי דרגות שונות בין צדיק אחד למשנהו.

חז"ל עיינו באטימולוגיה של תיבת "נסיון" ואמרו שהיא מלשון "נס" ומפרש של אניה, דגל המורם בגובה. "נסיון אחר נסיון וגידולין אחר גידולין בשביל לנסותן בעולם, בשביל לגדלן בעולם כנס הזה של ספינה. כל כך למה? מפני קושט, שתתקשט מדת הדין בעולם – שאם יאמר לך אדם למי שהוא (הקב"ה) רוצה להעשיר מעשיר, למי שהוא רוצה מעני, ולמי שהוא רוצה הוא עושה מלך; אברהם כשרצה עשאו מלך, כשרצה עשאו עשיר. יכול אתה להשיבו ולומר לו יכול אתה לעשות כמו שעשה אברהם אבינו?" (בראשית רבה נה, א).

חז"ל אמרו (שמות רבה לא, ב): "שאינ בריה שאין הקב"ה מנסה אותה – העשיר מנסה אם תהא ידו פתוחה לעניים, ומנסה העני אם יכול לקבל יסורין ואינו כועס". ועוד אמרו (מכילתא, פרשת בשלח, פסקא יג): "הקב"ה מנסה את העשירים אם ידיהם פתוחה, והעניים מנסה אותם אם אינם מבעטים בעולם הזה, נוטלין שכר לעתיד לבוא.

מהלקט של דברי חז"ל שהובאו כאן אפשר ללמוד שהנסיון הוא חלק מרכזי ביותר של חיי הישראלי. כבר בתחילת מאמרנו זה הסברנו כי אי אפשר כלל לעלות לשום דרגה עליונה אם לא שתקדם בכך מבחן. עוד עודדו חז"ל במאמריהם הללו בהודיעם שעצם הבאת הנסיון הוא ההוכחה שהאדם הוא מסוגל לעמוד במשימתו זאת, כי אין הקב"ה מביא נסיון הקשה מנשוא, לפי כוחותיו הנפשיים של אותו האדם המתנסה, הכל הוא בחשבון צדק.

דברי גדולי עולם בתקופת הראשונים

הרמב"ם (מורה הנבוכים, חלק שלישי, פרק כד) דן בנושא הנסיונות שה' מביא על האדם, ומוצא בכך שתי מטרות. הוא מונה ומפרט ששה הנסיונות המוזכרים בתורה, אחר כך הוא אומר שהם (א) "על דרך הבחינה והביקורת כדי שתוודע ערך אמונת אותו האדם או האומה או ערך משמעתו, וענין זה הוא הקשה ביותר. (ב) ענין הנסיון כאשר אין המטרה עצם אותה הפעולה, אלא המטרה שתהיה לדוגמא כדי ללמוד ממנה ולכת בעקבותיה... או שידעו האומות".

הרמב"ן (על בראשית כב, א) מביא טעם של פיתוח נפשו של האדם המתנסה, "כדי להוציא הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה הטוב, לא שכר לב טוב בלבד". כלומר, יש הבדל בין צדיקות בפוטנציה, לבין צדיקות שהיא אקטואלית. כוונת הנסיון הוא להביא טוהר פנימיותו של הצדיק לידי הגשמה ממש. עוד כתב הרמב"ן במקום אחר שהנסיון בא לחנך את האדם ולהרגילו בעבודת הקב"ה. על הכתוב "כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים" (שמות כ, יז) כתב "לבעבור הרגילכם באמונתו... כמו שכתוב שאמר דוד לשאול "כי לא נסיתי" (שמו"א יז, לט) כענין הרגילות".

הרב יצחק אברבנאל (על בראשית כב, א ד"ה והנה הנסיון הזה) מוצא בענין הנסיון כלי מכשיר לפרסם בעולם העליונות שיש בעבודת הקב"ה. "והנה הנסיון הזה אין ענינו הבחינה כדי שידע האל מה שלא היה יודע, כי כל הדברים גלויים לפניו תמיד... אבל הפועל הנפלא הזה שעשה אברהם בדבר ה' עומד לנס עמים כדגל רם ונשא, אליו גוים ידרשו ויביטו אחריו". הוא מביא שני הלימודים שהרמב"ם ציין בספרו "מורה הנבוכים" ומוסיף עליהם לימוד שלישי: "וראוי להוסיף לימוד שלישי והוא ענין השארות הנפש ושכרה הרוחני, שאילו לא היה אברהם מאמין אמונה קיימת בשכר הרוחני, לא היה מסכים לשחוט את בנו יחידו. כי אין ספק כי הוא לא עשה הדבר הגדול הזה מפחד ה' שיהרגו או ירוששו, כי מה חפצו בחייו ועושרו אחרי שבנו

היורש אותו יהרגהו בידי. אבל היתה תקוותו בלבד השכר הנפשי שיגיע אליו אחרי מותו, כי בעבורו יזכה באור החיים הנצחיים, שהוא טוב מבנים ומבנות". הרי מכאן לקח לכל נסיונות שה' מעמיד לצאצאי אברהם לכל דורותיהם, שגם אם כובד הלחץ והצרה הצרורה הם קשים ביותר, תמיד יתאחזו בתקוות הגמול הנפשי, הבא אחרי המיתה. זאת אומרת יש כאן מבחן האמונה אם האדם מאמין בנצחיות הנשמה, שם יבואו על שכרו במה שעמד איתן מול הפיתוי של יצר הרע.

דברי גדולי עולם בתקופת האחרונים

מהר"ל נמנה בין יודעי סתרי תורה. הוא רואה בנסיונות אמצעי לפייס מדת הדין (דרך חיים, אבות, עמ' רכב). הנסיון הוא על ג' פנים, האחד מצד מדת הדין, שיהיה צדקתו בפועל לגמרי... ויש עוד נסיון שהקב"ה מנסה את הצדיק שמביא עליו יסורין של אהבה למרק אותו על ידי יסורין לזכך נפשו, והם נקראים יסורים של אהבה... ומביא עוד משל למי שיש לו שתי פרות, כי לפעמים באים היסורין ונסיון על הצדיק כאשר הש"י רוצה להביא גזירות רעות על העולם, הוא מביא על הצדיק שהוא סובל הגזירה בשביל כל העולם, כמו שמצינו אצל יחזקאל (יחזקאל ד, ד) 'שכב על צדך השמאלי ושמת את עון בית ישראל עליו מספר הימים אשר תשכב עליו תשא את עונם'. וכך כאשר הקב"ה רוצה להביא עול גזירתו בשביל חטא שהוא בעולם, מביא הקב"ה על הצדיקים שהם יכולים לעמוד בגזירתו ית' ובעולו, הרי לך מבואר ענין הנסיון".

רעיון זה של צדיק עולם הנושא על כתפיו משימה עליונה כזו, מובא בזהר (שמות דף קפב). בענין איוב. גם במדרש מבואר שרבי אלעזר בנו של רבן שמעון בר יוחאי, קבל עליו יסורין "והוא אמר דכל יסוריהון דישיראל ייתון עלי - ויינון אתיין" (מדרש קהלת יא, פסקא תן חלק לשבעה). כלומר בגלל ששורש נפשו מקושר עם כלל ישראל, היה בכוחו לסבול עבור חטאם של כולם; בכח זה עמד בנסיון. מהר"ל מלמד שכאשר הקב"ה עושה זאת לכל צדיק באיזה דור שיהיה, אפילו בלי שהצדיק ההוא התנדב לכך, סימן הוא שבכוחו להועיל לפייס מדת הדין בכך.

מהדברים הללו מוסבר איך יכול להוצר מצב שהאדם מתנסה ביסורין, בלי שקדם לו לכך כל חטא. כך היה אצל איוב וכך אצל צדיקים בכל דור ודור. מושג זה הוא הנקרא "יסורין של אהבה" (ברכות ה, א). רש"י כתב שם: "הקב"ה מייסרו בעולם הזה כדי להרבות שכרו בעולם הבא יותר מכדי זכיותיו". אמנם הרמב"ם (מורה הנבוכים, חלק שלישי פרקים יז, כד) מכחיש את המושג שה' ייסר את האדם גם מבלי כל חטא מצדו, אבל גם רבי סעדיה גאון (בביאורו לספר איוב, הוצאת הועד להוצאת ספרי רס"ג, תשל"ג עמ' 13; וכך בספרו "הנבחר באמונות ובדעות", מאמר החמישי, פסקא ג') אומר כדברי רש"י.

גם רמח"ל נתן דעתו בענין הנסיונות והרבה לעסוק בנושא זה. זו לשונו: "הנסיון שהוא (הקב"ה) גורם לצדיקים... עיקר הנסיון נולד מהסתיר האדון את פניו, כי הלא ה'

אמר על ידי נביאיו כי הוא המשגיח על כל נבראיו, ועיניו על כל דרכי איש לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, אל אמונה ואין עוול. והנה אחר שהשמיענו כזאת, הנה הוא מסבב עולמו במסיבות עמוקות ועצות מרחוק המראים לכאורה ח"ו היפך זאת. כי פעם ייראה כאילו הכל ביד המקרה. ופעם כי נבנו עושי רשעה, ולא מצאו כל אנשי חיל עובדי ה' שכר טרחם ועמלם. כמה צועקים ואינם נענים, וכל שאר הענינים אשר הניח ה' לנסות בם ליבות בני אדם... לראות היעמדו בני אדם באמונתם ולא תמוש מלבבם היתד התקועה לאמר: ודאי אל אמונה ואין עוול, אף על פי שאין אנו מבינים דרכיו. ועל זה נאמר 'וצדיק באמונתו יחיה' (חבקוק ב, ד). והנה זה רווח גדול מאד... כי עתה צא וחשוב כמה יהיו חביבים לפניו ית' הצדיקים אשר יעמדו בנסיון כזה, וכמה שכר גדול ינתן להם חלף עבודתם לעתיד לבוא. והרי זה מכלל כבודו ית' שאפילו החושך הגדול של הסתר פני טובו אינו אלא לכבודו, והוא הגורם שכר טוב כפול ומוכפל לצדיקים" (ר' משה חיים לוצאטו, דעת תבונות, מהדורת הרב חיים פרידלנדר, פסקא קכ"ד). ראוי לציין כאן למדרש של חז"ל (ספרי, דברים, סוף פסקא ש"ז): "הצור תמים פעלו – כשירד משה מהר סיני באו כל ישראל אצלו, אמרו לו: משה רבינו אמור לנו מה היה מדת הדין למעלה, אמר להם: אני איני אומר לזכות את הזכאי ולחייב את החייב, אלא אפילו להחליף בדבר – לחייב את הזכאי ולזכות את החייב; אל אמונה ואין עוול".

רמח"ל חזר לרעיון זה בסגנון עממי יותר. בספרו "מסילת ישרים" (פרק יט) הוא כותב: "אמנם כדי שלא תהיינה הצרות והדוחקים קושי ומניעה אל האהבה (לה'), יש לאדם להשיב אל עצמו ב' תשובות, האחת מהן שוה לכל נפש, והשניה לחכמים בעלי דעה עמוקה. האחת היא, כל מאי דעבדין מן שמיא לטב. וזה כי אפילו הצער ההוא והדוחק הנראה בעיניו רעה, איננו באמת אלא טובה אמתית. וכמשל הרופא החותך את הבשר או את האבר שנפסד כדי שיבריא שאר הגוף ולא ימות. שאף על פי שהמעשה אכזרי לכאורה, אינו אלא רחמנות באמת להיטיבו באחריתו. ולא יסיר החולה אהבתו מהרופא בעבור זה המעשה, אלא אדרבה יוסיף לאהבה אותו. כן הדבר הזה כשיחשוב האדם שכל מה שהקב"ה עושה עמו, לטובתו הוא עושה, בין שיהיה בגופו, בין שיהיה בממונו, ואף על פי שהוא אינו רואה ואינו מבין איך זה הוא טובתו, ודאי טובתו הוא, הנה לא תחלש אהבתו מפני כל דוחק או כל צער, אדרבה תגבר ונוספת בו תמיד. אך בעלי הדעה האמיתית אינם צריכים אפילו לטעם הזה, כי הרי אין להם לכוון לעצמם כלל, אלא כל תפילתם להגדיל כבוד השי"ת ולעשות נחת רוח לפניו, וכל מה שיתגברו עיכובים נגדם עד שיצטרכו הם יותר כח להעבירם, הנה יאמץ לבם וישמחו להראות תוקף אמונתם, כשר צבא הרשום בגבורה אשר יבחר לו תמיד המלחמה החזקה יותר, להראות תקפו בנצחונה".

עד כאן הובאו דברי רמח"ל בענין תוקף חוזק הנסיון באיכות. אבל גם בענין ריבוי תדיריות הנסיונות בכמות, מחדש רמח"ל שהנסיונות הם חלק מהותי ביותר של חיי הישראלי. בתחילת ספר "מסילת ישרים" (פרק א) הוא כותב: "ונמצא שהוא (האדם)

מושם באמת בתוך המלחמה החזקה, כי כל עניני העולם בין טוב בין להרע הנה הם נסיונות לאדם. העוני מצד אחד והעושר מצד אחד... השלוח מצד אחד והיסורין מצד אחד... עד שנמצאת המלחמה אליו פנים ואחור. ואם יהיה לבן חיל וינצח המלחמה מן הצדדין, הוא יהיה האדם השלם אשר יזכה לידבק בבוראו... וכפי השיעור אשר כבש את יצרו ותאוותיו ונתרחק מן המרחיקים אותו מהטוב ונשתדל לידבק בו, כן ישיגהו וישמח בו". ושם כתב בסוף הפרק ההוא: "ונמצינו למדים כי עיקר מציאות האדם בעולם הזה הוא רק לקיים מצוות ולעבוד ולעמוד בנסיון".

גם המשגיח של ישיבת מיר, הרב ירוחם לייבוויץ (דעת חכמה ומוסר, ניו יורק, שנת תשכ"ט, ח"ב עמ' קמא) כתב שכל עניני עולם הזה מלאים סיבוכים ומכשולות כדי לנסות את האדם. "הסוד של 'ארץ ניתנה ביד רשע' (איוב ט, כד) מקיף את כל עולם הזה, ובא האות והמופת: כמו בזמן חטא העגל "דמות משה מת הראה להם (השטן). לכן, כל הקושיות הטעויות והשיבושים הנמצאים בעולם, הכל הוא מהסוד של 'ארץ ניתנה ביד רשע'... מוכרח הוא שתהיה הנהגה של רע בכל זיו ותנועה, ודרך שם צריך (האדם) לעבור ולצאת שלם, וזהו הביאור שעולם הזה הוא עולם הנסיון, שזהו מציאותו של עולם הזה".

רבי שמעון רפאל הירש (פירוש על התורה, בראשית יא, ב), מבאר שמלת "נסיון" קרוב לענין "נשא", כלומר להעלות את האדם לדרגה גבוהה יותר. כן במלת "נסע" (הקרובה לתיבת "נסה") אין אדם נוסע בעל כורחו, אלא הוא בוחר לנסוע למקום המתאים לו יותר. עוד מבאר רש"ר על בסיס קרבת האותיות הללו ל"נסע" שהוא "להעמיד כוחות אלה בפני משימות אשר עד כה לא התנסו בביצוען, כל נסיון הוא עליה, באשר הוא מחזק ומאמץ את הכוחות הקיימים מכבר... ובדרך זו מתחזקים ומתעלים הכוחות הפיסיים והמוסריים.

דעת גדולי החסידות

אחד מסימנים המאפיינים את ספרות גדולי החסידות הוא ההתמודדות עם ירידת הדורות. ככל שמתרחקים מן סיני, כך כוחות הנפש הולכים ודלים. גדולי האדמו"רים ראו תפקיד לחשל כוחותיהם של שומעי עצתם.

אחד מהגדולים במובן זה היה אדמו"ר ר' צדוק מלובלין. הוא כותב (דברי סופרים, הוצאת יהדות, בני ברק, תשל"ג, עמ' 6) שאין ה' מנסה את האדם אלא לפי יכולתו של המתנסה. הוא מביא לכך ראיה מחנניה מישאל ועזריה מפני שבסייעתא דשמיא לא הלקו אותם מלקיות ללא מספר עד שישתחוו לצלם של נבוכדנצר (כתובת לג ע"ב)... כי אם אמנם היו מלקים בהם ללא הפוגה, נאלצים היו להשתחות לפסל. הוא עוד קובע שכל נסיון ונסיון הוא דרגה מחודשת בהתפתחות העולם. מעולם לא היו שני נסיונות הדומים זה לזה, ולא שני מתנסים שהם בעלי כוחות זהים ממש. ועוד כותב: "כל נסיון

הוא דבר חדש שלא נתנסה עדיין אדם מעולם בענין כזה" ("ישראל קדושים" הוצאת יהדות, בני ברק, תשל"ג, עמ' 27). גישה כזו מזרימה לאדם המתנסה כוחות אמיצים והמתנסה מתאזר עוז כדי להצליח בתפקידו. ר' צדוק מזהיר את המתנסה שהמכשול טמון דוקא בדברים הנראים פעוטים וקטנים, כי בדברים גדולים יודע האדם ליזהר והם אינם מהווים בשבילו נסיון כל עיקר ("דברי סופרים", הוצאת יהדות בני ברק, תשל"ג, עמ' 17). אחד מעיקרי מטרותיו של הנסיון הוא ללמד לאדם במה אין לבו נקי עדיין, לפעמים גורמים לו לאדם נסיון אך ורק כדי להעיר אותו לבעיה נפשית ושכלית הבלתי ידועה לו. על ידי נפילתו יודע האדם להזהר מאז ואילך. ולכן ה' הביא עליו נסיונו ("צדקת הצדיק", הוצאת יהדות בני ברק שנת תשל"ג, פסקא נח).

גם אדמו"ר ר' חיים אלעזר שפירא ממונקאטש זצ"ל הרבה לדבר בבעיית הנסיונות, ובמיוחד הנסיונות של דורות עקבתא דמשיחא שהם קשים במיוחד ("דברי תורה", ירושלים, תשל"ד, ח"ב פסקא סג). הוא מזהיר במיוחד ממחשבת מינות, המרימה ראש במיוחד לפני בוא המשיח. אנו שקועים בחומריות, ולכן נסיונונו בזה קשה לאין ערוך מאשר דורות הראשונים (שם, ח"ג פסקאות ע"ב, צ'). הוא מביא מסורה מפי הבעש"ט זצ"ל "שזה יהיה הנסיון הגדול, מי ישאר באמונתו באחדותו ויקרתו ית"ש בסוף יומיא אילין" (שם, ח"ד פסקא ל').

גם אדמו"ר ר' שמואל מסוכצ'וב זצ"ל היה מחזק לבבות נשברים ועייפי הגלות. הוא מתייחס לפיוס שיוסף פייס את אחיו על מכשול שנכשלו שמכרו אותו לעבדות במצרים, וזו לשונו (שם משמואל, מקץ, דף קמח): "וכל הדברים שעברו עליהם היו מוכרחים. ולעומת המעלה הגדולה המעותדת להם, כל מה שעבר עליהם אינם תופסים מקום כלל. ולמשל איש שיש לו טורח בהלעטת המאכל, אין זה נחשב כלל טורח לעומת התועלת שיש לו מהמאכל, והוא בוחר בטורח למען יגיע לתועלת... כן בענין הנסיונות, רק אי אפשר להודיעם מראש [תועלת] שאם כן לא היה נסיון כלל. אבל אחר כך כשעמדו בנסיון, הקב"ה מפיסם במה שמראה להם. והמשכיל מאמין ויודע מראש לצייר בנפשו זה הענין, ה' נותן כח ועוצמה ביד איש לסבול כל מה שעבר עליו, וזה העצה היעוצה לפני כל איש... שישכיל וידע ויציר זה היטב בנפשו, ובזה ימתקו לו מרירות ילדי יום"...

סיכום

ככל שהדורות נחלשים יותר, יש יותר צורך בדברי אימוץ כדי שיעמדו בנסיונותיהם. חלק מדברי העידוד מתבסס על העמדה שאין ה' שולח לבן אדם נסיון שלא יוכל לעמוד בו. יש באפשרותו של המתנסה לנצח כל אתגר שיצרו יעמיד בפניו. חלק מן העידוד מתבסס בכך שעל ידי עמידה בנסיון האדם מכין דרך לגאולת כל עם ישראל. וחלק מהעידוד מתבסס על כך שישנה גם לו אישית תועלת מסוימת מכל נסיון ונסיון.

3. בעיית השואה

לפני כחמשים שנה היה לעם ישראל נסיון שנחשב לשיא הנסיונות, הושמד כשליש ממספר בני ישראל. לא די בכך, אלא מתו הטובים ביותר, בני קהילות בפולין, ברוסיה והונגריה ועוד. הם היו יראים ושלמים בעבודת הקב"ה, היו עסוקים בלימוד תורה ימים ולילות. עסקו במצוות מתוך דחק וצער של חוסר פרנסה וחוסר מקומות דיור, מתוך תנאים בריאותיים לקויים. נהרגו בהמוניהם יהודים הדומים למלאכים, ועם ישראל נשאר יתום ממנהיגות. נהרגו גדולי הפוסקים, גדולי החסידות, גדולי היראים את ה'. ולא די בכך, אלא הומתו בצורות אכזריות וברוטאליות. נפלו בידי קלגסים סדיסטים שנהנו לבצע בהם "נסיונות רפואיים", להמיתם ברעב ובצמא, בתנאים המשפילים ביותר.

רבים רבים משארית הפליטה נחלשו מאמונתם. חלק מסוים אף עזב את תורת ישראל לחלוטין, ומתוך יאוש ותסכול נהיו מומרים. כאמור לעיל, "אין אדם נתפש על שעת צערו" (בבא בתרא דף טז, ב), כדברי רש"י על מסכת חגיגה (ה, ב), צעקו בתפילה ולא נענו. היה חילול השם נורא איך "עם הנבחר" נמסר למשיסה ואין אומר השב, נרמסו תחת מגפי חיות אדם. הנה מצוקת "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו", שאלה נוראה זו קמה בכל זוועותיה.

כגודל הבעיה כך צריך להיות גודל המענה. גדולי עולם ניסו להתמודד עם הנסיון קשה ביותר זה, אמנם חז"ל עצמם (ברכות סב, א) קבעו "קבלה דייסורי, שתיקותא ומבעי רחמי", עוד אמרו: "אגרא דבי טמיא, שתיקותא" (שם ה, ב). זאת אומרת, כאשר עומדים בבית הקברות, אין לדבר שום דבר. לכן "המשכיל בעת ההיא ידום" (עמוס ה, יג). ישנן שאלות כל כך עצומות, שככל שינסה האדם לנמק פרטים ולהסביר הסברים, הוא עדיין מחסיר מן האמת, איננו אומר את כל הענין. ולכן אין מהחכמה לתת הנמקה לתועלת של השואה. אבל בטוחים אנו שיש להקב"ה חשבונות וענינים צודקים על כל מה שעולל לנו: רק יודעים אנו מצבנו, שאין אנו מספיק חכמים כדי שנוכל לבטא ולהגדיר במלים מה היא התועלת שה' הביא במעשה הנורא הזה.

בכל אופן, יש לנו תועלת בלימוד של הגדרתנו העצמית, ללמוד איך עלינו להתייחס. בספר "איוב - הבעיה ופתרונה" (רחל מרגלית (אחותו של הרב קוליע, ראב"ד ירושלים), "איוב - הבעיה ופתרונה", הוצאת ראובן מס, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 131-160) דובר קצת על בעיה כאובה זו, שם הובאו שש עשרה אבני יסוד.